

Liina Hergauk

Tallinna ülikooli keeleteoimetamise
õppekava magistrant

Ingrid Mald

Tallinna ülikooli keeleteoimetamise
õppekava magistrant

Kõnekad nimed aabitsates ja matemaatikaõpikutes

Nimed peegeldavad kultuurilist, poliitilist ja ühiskondlikku eluolu. Käibele tulevatest nimedest on võimalik periooditi välja lugeda vastaval ajahetkel ühiskonnas toimuvat. Tallinna ülikooli tudengite tehtud uuring on püütud välja selgitada, missugune roll on nimedel Eesti algklasside õppekirjanduses.

Eestis on nimede esinemist õppekirjanduses varem väga vähe uuritud. ELU projekti¹ „Kõnekad nimed“ eesmärk oli välja selgitada, missugune roll on nimedel Eesti õppekirjanduses: kes on piisavalt oluline, et nimi saada, missuguseid kohti peetakse vajalikuks nimetada ja lastele tutvustada ning kas nimede muutumine õppekirjanduses räägib meile midagi ühiskonna väärtuste muutumise ja ajaloo kohta.

¹ vt elu.tlu.ee/. Projekti raames uuris kümneliikmeline töörühm koosseisus Anu Faelmann-Klaus, Liina Hergauk, Evelin Jürisson, Nele Lavrikov, Bärbel Luhari-Err, Maria Maastik, Ingrid Mald, Janelly Simenson-Plakso, Tea Tooming ja Liisi Tool eestikeelseid aabitsaid ja algklasside matemaatikaõpikuid aastatest 1846–2020. Projekti juhendas TLÜ eesti keele lektor ja nimeuurija Annika Hussar.

Rootsi keeleteadlase Emilia Aldrini sõnusti peegeldab nimekasutus ühiskonna sotsiaalset ja kultuurilist olukorda. Ta märgib, et kool on ühiskonna ja kultuuri kohtumispaik, kus saavad kokku erineva tausta ja kultuuriga inimesed ning õppeasutus ja -kirjandus aitavad inimestel omavahel jagada kogemusi, unistusi ja elustiili. Õppekirjanduses esinevad nimed mõjutavad õpilaste hoiakuid, pühendumist õpingutele ja suhtumist teksti. Noorel inimesel puudub veel elukogemus ning õpikute kaudu kujundatakse nende identiteeti ja vaateid inimestevahelistele suhetele. (Aldrin 2020: 13–14)

ELU uuringu käigus sai eeskätt tähelepanu eesnimikasutus, vaadeldi ka muude nimede (nt kohanimed, loomanimed) esinemist või nende puudumist. Uuriti saja aasta jooksul ilmunud aabitsaid ja 1.–3. klasside matemaatikaõpikuid, mis jaotati omakorda perioodidesse, arvestades Eesti omariikluse aega ning suuremate plokkidena eelnevaid ja järgnevaid ajastuid. Kokku uuriti 51 aabitsat ja 22 matemaatikaõpikut, milles isikunimesid oli 2473. Neist 1132 olid naise- ja 1331 mehenimed. Perioodi 1846–1905 õpikutes oli mehenimede osakaal poole suurem, hiljem oli see väiksem ja 2010–2020 juba täiesti võrdne naisenimedega. Õpikutest koondati andmekogusse kõik neis esinenud nimed ning ka nende kordumine teose piires.

1. Periood 1846–1905

19. sajandi alguse puhul toovad mitmed uurimused välja väikest kasutatavate nimede hulka. 1840. aastal olid Eestis kõige tavalisemad hästi mугanenud piiblitegelastelt pärinevad nimed, nagu *Mari, Ann, Liisu, Juhan, Jaan, Jüri*. (Pärsik 2012: 15) 19. sajandi lõpuks oli eestlaste nimevaramu oluliselt rikastunud. Seniste nimede kõrval tulid kasutusele võõrapärased eesnimed. Kaalukas roll oli ka kirjameestel (J. Hurt, F. R. Kreutzwald ja F. R. Faehlmann), kes hakkasid nimevähesusele tähelepanu pöörama ja asusid propageerima uusi nimesid. Seda kõike soosis rahva, eriti talurahva haridustaseme kasv – loeti rohkem ajalehti, ajakirju ja raamatuid ning inimesed muutusid avatumaks uutele ideedele ja võtsid julgemini kasutusele uusi nimesid. (Pärsik 2012: 59)

Tavalisemad mehenimed uuritud õpikutes olid *Jaan (Jan)*², *Kaarel (Kaarle, Karl)*, *Peeter, Hans (Hants)* ja *Mart*. Enimmainitud naisenimed olid *Ann (An, Anna, Anni, Anno)*, *Leena (Leeni, Leeno, Lena, Leno)*, *Eeva (Ewa)* ja *Miina (Mina)* (vt pilt 1).

Selgus, et õpikutes kasutati rahva seas laialt levinud nimesid. 19. sajandi lõpu populaarseid mehenimesid (Pärsik 2012: 39) *Johannes, August* ja *Aleksander* ei esinenud täisnimedena peaaegu üldse laste esimestes õpikutes – ehk saab seda seletada nimede pikkusega ning sellega, et õpikutes on kasutatud üldtuntud ja lastele tuttavaid nimesid ning nimede lühivariante.

Aabitsal oli tugev kultuuriloolise maailmapildi alusepanija roll – mitmes olid lisaks emakeelt õpetavale osale ka korruptustabel, palved, väike katekismus, kümme käsku, mõistatusi ja isegi jutte (vt pilt 2). Lisaks tuttavatele nimedele esines ka haruldasemaid nimesid, nt *Ilma, Mirti, Needo, Noomi, Rulla, Oolop, Pendits*. Mainitud oli nii ajaloolisi kui ka kirjanduslikke tegelasi: *keiser Aleksander, Johann Guttenberg, Kolumbus, Faustus, Kalevipoeg*; korduvalt nimetati piiblitegelasi.

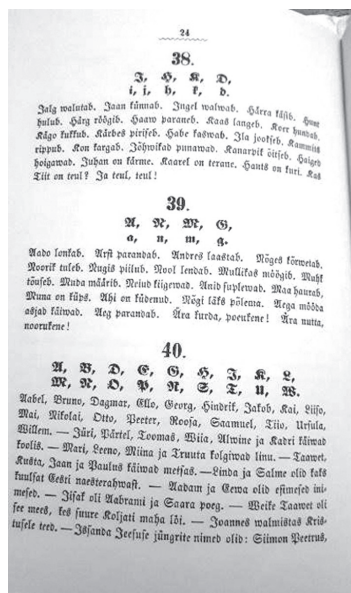
1868. aasta õpikus „Essimene peast arvamise õppetud tallorahwa laste heaks“ on kõik isikunimed seotud lastega. Pereliikmetena on mainitud *isa, taat ja eit* (Näide: *Eit tõi lastele linnast 5 timpsai*³, *Tio sai 2 saia. Mitu saia jäi Matsile?*). Täiskasvanud esinevad pigem ameti- vm üldistava nimetuse järgi, nagu *mölder, kaupmees, külapoiss, kärner*.

Õpikus peegeldub väga hästi ajastu eluolu – arvutamist õpetatakse lihtsate igapäevaste tegevuste kaudu ning ülesannetes on arvutamiseks näiteks *munad, marjad, timpsaiad* ja *sukavardad*.

Ajastule iseloomulikumad ja huvitavamad ülesanded:

² Sulgudes on nimekuju vanas kirjaviisis või nime lähedased variandid, mis on samaks nimeks loetud.

³ Timpsai 'väike nelinurkne sai'.

Pilt 1. Lehekülg C. R. Jakobsoni aabitsas „Uus Aabitsaraamat, kust wiekümme pääwaga lugema ja kirjutama võib õppida“ (Peeterburg, 1867)

Pilt 2. C. G. Reinthali aabitsa „Tarto maa-keele Abits kost latse wõiwa täwweste lugemist opi: Manu om pantu 12 jutu lugemise-tükis“ (Tarto, 1845) tiitelleht

- Üks jõukas mees andis kolmele naisele 9 rubla, mitu rubla sai iga naine?
- Mitu jalga on 5 varvastel?
- Tio kudunud kahe päevaga 10 viklit⁴, esimesel päeval kudus 4 viklit, mitu teisel päeval?

Selle perioodi vaadeldud õpikutes esines kokku ka 42 eri kohanime. Kohad olid nimeliselt välja toodud vaid aabitsates; matemaatikaõpikus olid ülesannete tegevuspaikadeks märgitud näiteks *turg*, *mets*, *aed*. Enim esinevad kohanimed olid jөнenimed *Düüna* ja *Don*. Ajalehes Postimees 1942. aasta 13. augustil ilmunud artiklis refereeritakse lätlast, kelle meelest algab Euroopa Düüna ehk Daugava jõest. Ju see jõgi oli Eestimaal ja Liivimaal üks tähtsamaid, et seda nii palju aabitsates nimetati. Doni jõgi, millele Peeter I viis oma laevastiku ja pidas seal oma sõdu Türgiga, kajastus eeldatavasti olulise kohana tollases ajaloooppes, arvestades 19. sajandi lõpu riigikorda.

2. Periood 1918–1940

20. sajandit tuntakse Eesti eesnimede ajaloos kui nimemoodide kiire vaheldumise perioodi. 19. sajandi lõpust alates kalendrites tutvustatud uued eestipäraseid nimed tulid alates 20. sajandi algusest tasapisi kasutusele, nt *Helju*, *Laine* ja *Endel* (Hussar 2001: 29). 1930. aastad oli endiste muinaseesti nimede taaslustamise, uute eestipärase ja ka lähisugulaskeltest laenatud nimede kõrghetk. Populaarseks muutusid nimed *Aino*, *Helju*, *Laine*, *Vaike*; *Kalju*, *Ülo*, *Endel*, *Lembit*, *Vello* (*ibid.* 30).

Aastate 1918–1940 aabitsates esinenud naisenimedest on esiviisikus *Anni*, *Manni*, *Leeni*, *Salme* ja *Leili*. Mehenimedest on enim mainitud *Juku*, *Eedi*, *Ilmar*, *Heino* ja *Kusti*. Enim kasutatud *Juku* ja *Anni* esinevad kõigis aabitsates ja selle perioodi eri kümnenditel.

Matemaatikaõpikutes esinenud sagedasemad mehenimed on *Peeter*, *Juku*, *Peedu* ja *Mihkel*; naisenimedest *Linda*, *Salme*, *Manni*, *Anni* ja *Miili*.

⁴ Vikkel 'kudumisvõte'.

Tuntud isikute nimesid esineb kõige rohkem K. R. Veski ja J. Grünthali 4. klassi aritmeetikaõpikus (1922), näiteks matemaatikud *Nekrassov*, *Newton*, ärkamisaja tegelased *Kreutzwald*, *Hurt*, *Koidula*, kirjanikud ja kultuuritegelased *Puškin*, *Bacon*.

1937. aastal anti välja täheaabits „Miki-Hiire ABD“, mis tutvustas Eesti lastele Walt Disney multifilmide kuulsaid tegelasi. Vaid koer *Pluto* nimi on seal muudetud tõu nimetuse järgi *Dogi*’ks, ilmselgelt D-tähe õppimiseks.

Loomanimed on seotud enamasti traditsiooniliste taluloomadega: koer, kass, lehm, hobune. Näiteks olid lehmade nimed *Pühik*, *Tähik* ja *Maasik*, koerte nimed *Muri*, *Riks*, kasside nimed *Ants*, *Miisuke*.

Perioodi õpikutes kasutatud kohanimed annavad aimu, kui palju püüti eesti lapsele maailma avada. Uuritud õpikutes leidis 82 maailma kohanime! Matemaatikaõpikutes nimetati sel perioodil isegi kohanimedega seotud lahinguid, näiteks *Borodino* lahing, *Paala* ehk Madisepäeva lahing ja *Võnnu* lahing.

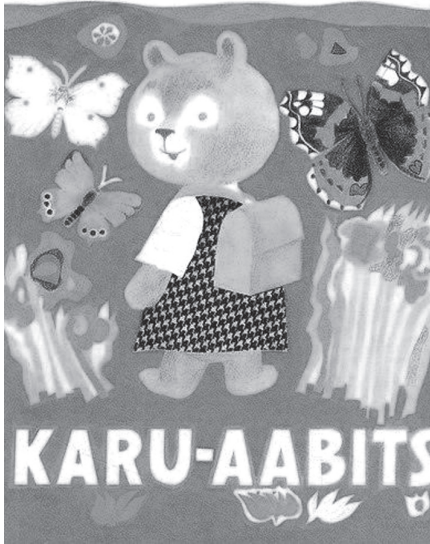
3. Periood 1940–1985

Selle aja aabitsad ja matemaatikaõpikud on oma ajastu nägu (vt pilt 3 ja 4). Erinevalt eelnevatest ajaperioodidest on neis kohanimesid väga vähe mainitud. Eluolust on maalitud rõõmus, töö- ja pereväärtusi tähtsustav pilt. Tähtsal kohal olid tähtpäevad: naistepäev, oktoobripühad, näärid. Paljud matemaatikaõpikud olid tõlgitud vene keelest ja õpikutele tehti pidevalt kordustrukke. Tõlgitud õpikutes olid eesti oludele kohandatud isikunimed.

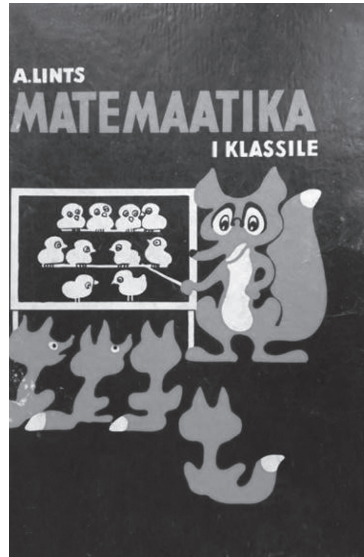
Matemaatikaõpikutes olid mehenimedest kõige tavalisemad *Tõnu*, *Kalle*, *Tiit*, *Mati*. Samad isikunimed olid väga populaarsed ka ühe väljaande piires, näiteks esines ühes õpikus nimi *Tõnu* 15 korda, *Kalle* 13 korda, *Tiit* ja *Mati* 10 korda. Naisenimedest olid kõige tavalisemad *Malle*, *Tiiu*, *Sirje*, *Tiina*, *Reet*. Ka naisenimede puhul olid samad nimed ühe väljaande piires väga populaarsed, näiteks esinesid ühes õpikus nimed *Malle* 11 korda, *Tiiu* 10 korda, *Sirje* 9 korda, *Reet* ja *Tiina* 6 korda.

Sama perioodi aabitsates olid populaarsemad mehenimed *Tõnu* ja *Rein*, aga ka *Tiit*, *Ants*, *Villu*, *Enn* ja *Alo*. Naisenimedest oli populaarseim nimi *Maie*, mis esines viies aabitsas, aga ka *Anna*, *Anne*, *Ene*, *Lilli*, *Liina*, *Imbi* ja *Leelo*.

1970.–1980. aastate põnevamad nimeleiud olid *Lui*, *Ane*, *Fedja*, *Fred*, *Fanni*, *Cilla* ja *Celia*, neist viimased tähtede õpetamiseks.

Pilt 3. „Karu-aabitsa“ (H. Mänd, H. Raigna, M. Terri; Tallinn, 1971) kaanepilt

Pilt 4. 1. klassi matemaatika õpiku (A. Lints; Tallinn, 1975) kaanepilt

Täiskasvanud olid märgitud pereliikmetena (*ema, isa, vanaema, õde, onu*) või ametite järgi (*õpetaja, korrapidaja, maaler, kokk, lüpsja*). Tuntud tegelaste nimesid esines üheksas matemaatikaõpikus kokku üks – *Kolumbus*.

On märkimisväärne, et perioodi üheksas matemaatikaõpikus esines kokku ainult seitse linna- või alevinime. Need olid *Moskva, Tallinn, Paide, Elva, Türi, Järvakandi* ja *Kohila*. Maade nimesid esines veel vähem, kolm korda: *Eesti NSV, Ameerika* ja *Moldaavia*.

Uuritava perioodi aabitsates kohanimed üldse puuduvad. Tegevused toimusid *maal, metsas, köögis, turul, aias, koolis*.

Loomanimedest said nõukogudeaegsetes aabitsates nime koduloomad, näiteks koerad *Larr, Muki, Polla*, kassid *Urr, Mirri, Miisu*.

Aabitsates kordub varasemate perioodide praktika, et tähtede õppimiseks kasutatakse nimesid, mis algavad õpitava tähega.

4. Periood 2010–2020

21. sajandi alguse õpikute nimekasutusi iseloomustab nn nimede taaskasutus ehk kasutusele on võetud palju saja aasta taguseid nimesid, nt *Pärtel, Mihkel, Oskar, Karl(a), Helen(-a; -e)* ja *Aliide*. Siin saab tuua kindlasti seoseid tänapäevase nimepanekuga.

Selle ajastu üheks märksõnaks võib pidada rahvusvahelisust, mis kajastub nii üksikutes nimedes (*Fatima, Sinuhe, Ron, Olaf*) kui ka õpiku ülesannetes. Matemaatikaõpikute ülesanded on seotud reisimise ja lapsevanemate töösõitudega ning palju leidub nutiajastule iseloomulikke mõisted.

1.–3. klassi matemaatikaõpikutes olid enim esinenud mehenimed *Mihkel, Joosep, Kert, Sass* ning naisenimed *Maria, Helen, Kati, Liisa*.

Sama perioodi aabitsates olid enim esinenud mehenimed *Ain, Enn, Jüri, Ülo* ning naisenimed *Mari, Ene, Mai* ja *Ann*.

Huvitavamad eesnimed aabitsates olid naisenimedest *Cilla, Fanni, Bret, Öifrosiine* ja *Ööle* ning mehenimedest *Maik, Tein, Ärbi, Istvan* ja *Lui*.

Kohanimesid oli kokku 140. Pärast taasiseseisvumist oli õpikutes märgatavalt rohkem kohanimesid kui varasematel perioodidel. Kõige rohkem leidis Eesti linnade nimesid, kuid palju oli nimetatud ka lähinaabrite riiki ja nende pealinnu. Enamiku kohanimede kontekst oli selles, et käidi klassiga või perega ekskursioonil või näiteks mõni pereliige elas või töötas välismaal. Ülesannetes esines ka tuntud hoonete nimesid: *Empire State Building* New Yorgis, *Eiffeli torn*, *Emajõe Ärikeskus* ja *Oleviste kirik*.

Kokkuvõtteks

Õpikutes esinevad nimed annavad palju infot ja huvitava pildi oma ajastu kohta.

Eesnimekasutuses võib märgata, et pigem kasutati ajastule omaseid nimesid ning suhteliselt palju esines kõige tavalisemaid vanu laennimesid. Kuna eesnimed on hea moodus võõrtähtede õpetamiseks, leidis tekstides ka võõrapäraseid nimesid. Perioodil 1918–1940 võis õpikutes sagedamini märgata tuntud isikute nimede esinemist.

Kohanimede puhul võib esile tuua, et oli aegu – nõukogude periood –, kui õpikutes on kohanimed pigem kõrvale jäänud ning piirduakse lapsele tuttavate kohtadega neile nimesid andmata. Tänapäeva õpikutes

on kohanimede valik suuresti laienenud. Osalt kajastab see inimestele kättesaadavaks muutunud maailma, osalt püüdu eri õppeaineid rohkem lõimida. Matemaatikaõpikutes oli kohanimedid märksa enam kui aabitsates.

Ka loomanimede kasutus on aja jooksul muutunud. Varasemates tekstides esineb loomanimesid vähem ning piirduakse koduste tarbeloomadega. Uuemates õpikutes kajastub tänapäevane lähenemine, kodustest lemmikutest on saanud pereliikmed.

Lühike sissevaade õppekirjandusse näitas, et õpikutes esinevad nimed kirjeldavad ajastute mõttemaailma, on osa õppimisprotsessist ning pakuvad rohkemat uurimisainet.

Viidatud kirjandus

Aldrin, Emilia 2020. Namnbrukets betydelse för social och kulturell representation i grundskolans läromedel. – Namn i skrift. Names in Writing Handlingar från NORNA:s 48:e symposium i Göteborg den 29–30 november 2018 Göteborg, 13–22.

Hussar, Annika 2001. Eestlaste XX sajandi nimemood. – Oma Keel 1, 28–33.

Pärsik, Liisi 2012. Eestlaste eesnimede ajalisi-ruumilised muutused 19. sajandi II poolel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Ringi mööda vana Liivimaa („Postimehe” eritoimetajalt Riias). Postimees, nr. 190, 13.08.1942.